

LÉXICO MARIÑEIRO E DICCIONARIOS. MUELLES E PEIRAOS

Por: Francisco Calo Lourido.

As linguas romances foron xestándose en todos e cada un dos territorios da Romanía ata que principiaron a se manifestar en documentos escritos a partir do século XI, hai agora, redondeando, un milleiro de anos. Linguas como o francés ou o español, unha vez que apareceron na escrita, continuaron a se desenvolver, sen solución de continuidade, ata hoxe. Poetas, novelistas e dramaturgos, así como escribáns e cronistas, foron creando, adaptando, pulindo e fixando as diferentes linguas, e gramáticos, como Nebrija, no caso do español, elaboraron, xa no século XV, as súas primeiras gramáticas, normativizando os usos. A lingua galega xurdiu polas mesmas datas que as súas irmás e principiou unha andadura que, nos primeiros séculos, foi certamente gloriosa. Conformémonos, agora, con lembrar as cantigas dos nosos trobadores medievais.

Chegamos así ás fins do século XV, cando o devandito Nebrija proclama que a lingua sempre foi compañeira do Imperio, mentres Galicia sofre por parte dos Reis Católicos unha “doma e castración” que se manifesta coa creación da Real Audiencia, en 1480, na que raramente se atopaban membros de orixe galega. Agrávase a situación coa chegada obrigada de escribáns procedentes de Castela e ignorantes da nosa lingua ou coa integración dos mosteiros galegos nas congregacións de Castela, sobre todo na de San Bieito de Valladolid. Xa non haberá abades galegos nos nosos mosteiros, senón foráneos que, o mesmo que os capitáns xenerais, presidentes da audiencia ou escribáns reais e de número só falarán a lingua de Castela. O galego escrito desaparece na práctica, quedando relegado ao pobre estatus de lingua oral, polo que, se chegou aos nosos días, foi polo uso ininterrompido que seguiron a facer del labregos, mariñeiros e, en menor número, artesáns. Estes homes conservaron e aumentaron unha lingua riquísima, colmada de nomes e matizada de sinónimos para definir todo aquilo que configuraba a súa existencia diaria. Pero ninguén se preocupaba de plasmala, de fosilizala documentalmente –sen entrar agora nos poetas do chamado Rexurdimento-, pois a maioría dos seus usuarios eran ágrafos ou, no mellor dos casos, malamente podían escribir, nun nivel

primario, en español, única lingua na que foron escasamente alfabetizados.

No derradeiro terzo do pasado século, o galego, da man dos cambios políticos trala morte do ditador, cobrou carta de natureza e principiou a abrirse camiño no campo académico. Creouse unha cátedra universitaria para dalo a coñecer aos estudantes de linguas románicas, logo unha licenciatura específica e, posteriormente, chegouse á dotación de prazas de profesorado no ensino básico e secundario. Para poder formar licenciados universitarios e profesores de lingua galega, foi preciso normativizar esta, algo que se tivo que principiar a facer de xeito necesariamente apresurado. Multiplicáronse as gramáticas, con sucesivas correccións, e asemade os dicionarios. É precisamente a estes derradeiros instrumentos lingüísticos, imprescindibles en toda lingua, aos que imos botar unha ollada neste breve artigo.

Desde moito antes de que se tivesen producido os pasos anteriores a prol da lingua galega e do seu ensino, xa contabamos cunha serie de vocabularios e mesmo cun fantástico dicionario enciclopédico en tres tomos, como é o de Eladio Rodríguez González -coas addendas de Méndez Ferrín e Bernardino Graña- a quen por certo hai que acudir en máis dunha ocasión, se queremos atopar certas verbas referidas á actividade piscatoria. Nalgún dos meus traballos teño feito alusión á carencia de estudos etnográficos sobre o noso mar en contraposición á relativa abundancia dos que se realizaron sobre a vida rural e a actividade agrícola. Expliquei isto, como resultado da procedencia rural da meirande parte dos nosos grandes investigadores desde a Xeración NÓS. Similar explicación atopo para as ausencias de léxico mariñeiro nos nosos dicionarios, cada vez máis completos e depurados.

A terminoloxía náutico-pesqueira está perfectamente recollida nos dicionarios españois, porque nesta lingua se escribiron, desde sempre, traballos científicos, etnográficos e técnicos, así como relatos e novelas, algunha delas cun riquísimo vocabulario. Galicia, terra de homes de mar por excelencia, ten a disposición dos

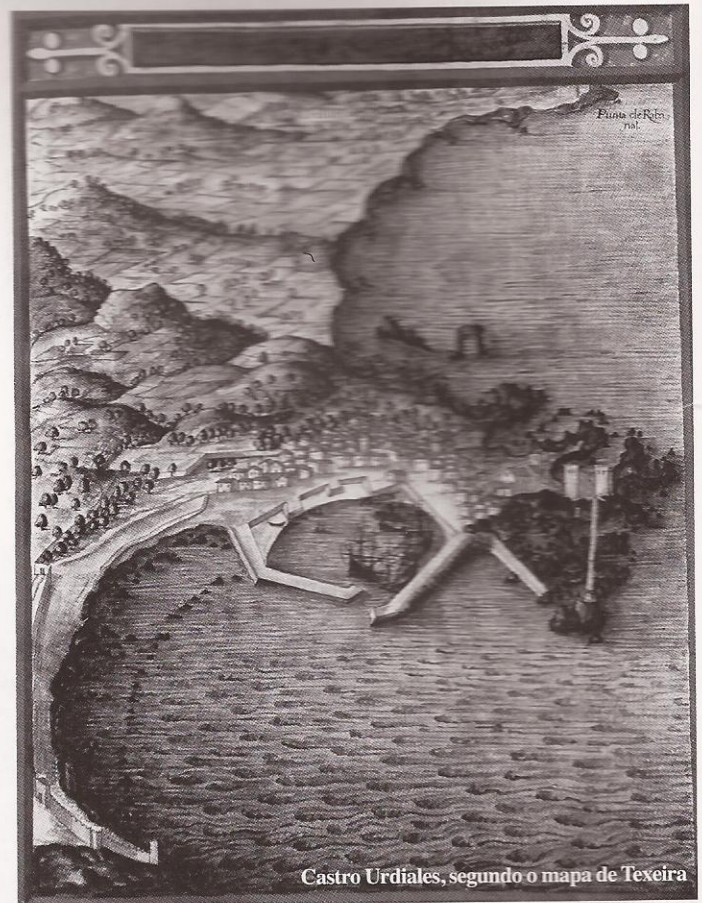
usuarios un léxico pobrísimo neste eido. Poño un exemplo: se eu tiver que escribir un texto sobre navegación a vela dos grandes veleiros, atoparíame falto de palabras e tería que botar man do español.

¿Acaso as goletas e os bergantíns galegos do século XVIII, feitos en Galicia por carpinteiros, cordieiros (por empregar un termo de moitas zonas da costa, como A Guarda ou Porto do Son, entre outras), ferreiros e veleiros galegos non levaban no seu aparello un rico vocabulario en lingua propia?; ¿Capitáns e pilotos galegos, curtidos previamente na baixura e/ou na pesca de altura, e tripulación exclusiva de mariñeiros -os mais deles analfabetos, e todos co rostro queimado polos salseiros do mar galego- esquecían a lingua propia así como poñían o pé na regala do barco para saltar a bordo? Obviamente, non. O que sucedía era que non escribían e, cando os pilotos presentaban unha queixa de mar, o escribán traducía ao español. A contaminación desta lingua dominante foi brutal e sospeito que a obrigatoriedade do servizo na Mariña de Guerra acelerou o proceso de substitución do vocabulario galego dos pobres mariñeiros polo español dos seus mandos. O mesmo que, unha vez que a Armada nomeou a Virxe do Carme como patroa, se espallou por toda a costa a súa devoción da man dos mozos cumpridos. Antes disto, a Virxe do Carme, co seu escapulario, máis que avogosa dos mariñeiros, érao das almas do purgatorio. Foi excepcional o seu nomeamento como patroa, en 1771, polos homes de mar do Grove.

Esta situación fixo que a maioría da terminoloxía mariñeira galega desaparecese, conservándose unicamente na pesca de baixura e, aínda así, chea de innecesarios castellanismos. Os nosos dicionarios, elaborados por autores non sempre coñecedores da etnografía piscatoria, pero si sabedores, por formación universitaria, do vocabulario castelán, mostran un léxico pobrísimo, por unha banda, e un pánico aos castellanismos, pola outra.

Vexamos, agora, un único exemplo de léxico mariñeiro, deixando para outra ocasión verbas como xábega/xávega, trainera/traiña/traiñeira, bote/buceta etc. Voume centrar tan só nunha palabra que está totalmente viva nos nosos portos de mar, onde se usa en exclusiva e sen sinónimos; pero que non se recolle nos dicionarios, tentándose por tódolos medios, sobre todo a través dos correctores das editoriais, eliminar do vocabulario galego. En máis dunha ocasión teño deixado a protesta escrita do abuso e impertinencia dos correctores que, a golpe de dicionario, ousan

modificar o léxico dos investigadores, mesmo en temas que aqueles ignoran absolutamente.

Muelle.

Tódolos mariñeiros galegos lle chaman muelle ao muelle; pero, no galego normativo, esta palabra non existe, é un castelanismo e non se debe empregar. Non se trata dun castelanismo local, senón da *única* verba que designa esa construción na que os barcos atracan, amarran e cargan ou descargan os seus fretes. Pero os que non son mariñeiros din que non se debe de usar, polo que hai que obrigar aos usuarios a deixar de empregar a única verba que coñecían e a usar outra que eles, non así algúns dos seus antepasados, endexamais ouviran.

En Galicia había **peiraos** -palabra que non existe en portugués- onde os barcos podían arrimar a terra con seguridade. Eran construcións pétreas paralelas á costa, con ou sen ramplas. É dicir, eran o que os portugueses chaman *cais*, os casteláns, *embarcadero* ou *andén*, os franceses *quai*, os ingleses *platform* ou *quay* e os alemáns *Bahnsteig*, pero tamén *Quai*. En todas estas

linguas, agás en Galicia (e en Castela), por préstamo ou por derivación, existe unha verba común derivada do galo *cai*. Ignoro de onde procede e que camiño seguiu para chegar aquí a nosa verba peirao, que o Dicionario Xerais da Lingua remonta ao latín *petra*. É posible, se ben a min me resulta moi atractiva a idea de relacionala co grego *Epeiros*, “terra firme”, de onde *Epiro*. ¿Tal vez tamén *Pireo*, o porto de Atenas? Sempre se chamou peiraos aos embarcadoiros que costeaban a cidade de Pontevedra, no río Lérez, e esta palabra figura tamén en topónimos, caso de Ribeira.

En Galicia o que non había eran **muelles**, coñecidos xa desde a antigüidade no mediterráneo. Toda a costa peninsular, agás a galega, se foi enchendo de muelles, construcións pétreas perpendiculares á costa ou paredóns que penetran no mar. Galicia chega sempre tarde ás modernidades. A palabra que designa esta obra ten unha etimoloxía moi clara; procede do latín *moles*, que da *môle* en francés, *molo* en italiano, *moll* en catalán, *mole* en Inglés, *Mole* en alemán ou *molhe* en Portugués. Outra volta, en tódolos países veciños, sexan eles de lingua románica ou xermánica (por préstamo) teñen o derivado do latín *moles*. En Galicia non, aínda que tódolos mariñeiros lle chamen así. Meu avó Vicente, fillo e pai de patróns, morreu, malpocado, sen saber que atracaba o seu barco nun peirao.

No ano 1634, un portugués chamado Texeira (castelanización de Teixeira) elabora un atlas para Filipe IV, o chamado Rei Planeta. Daquela os mapas non se facían para o estudo ou a aprendizaxe, senón cunha finalidade militar. Os exércitos debían de coñecer coa meirande precisión o territorio que pretendían invadir e os mapas elaborábanse para iso. Por tanto, tamén eran artigos que, hoxe, aparecerían clasificados como *top secret* e, por conseguinte, eran material

cobizado polos axentes estranxeiros e de alto valor nas redes contrabandistas. O interese do atlas de Teixeira radicaba na súa minuciosa descrición gráfica, e mesmo textual, de toda a costa peninsular. Pretendía mostrar

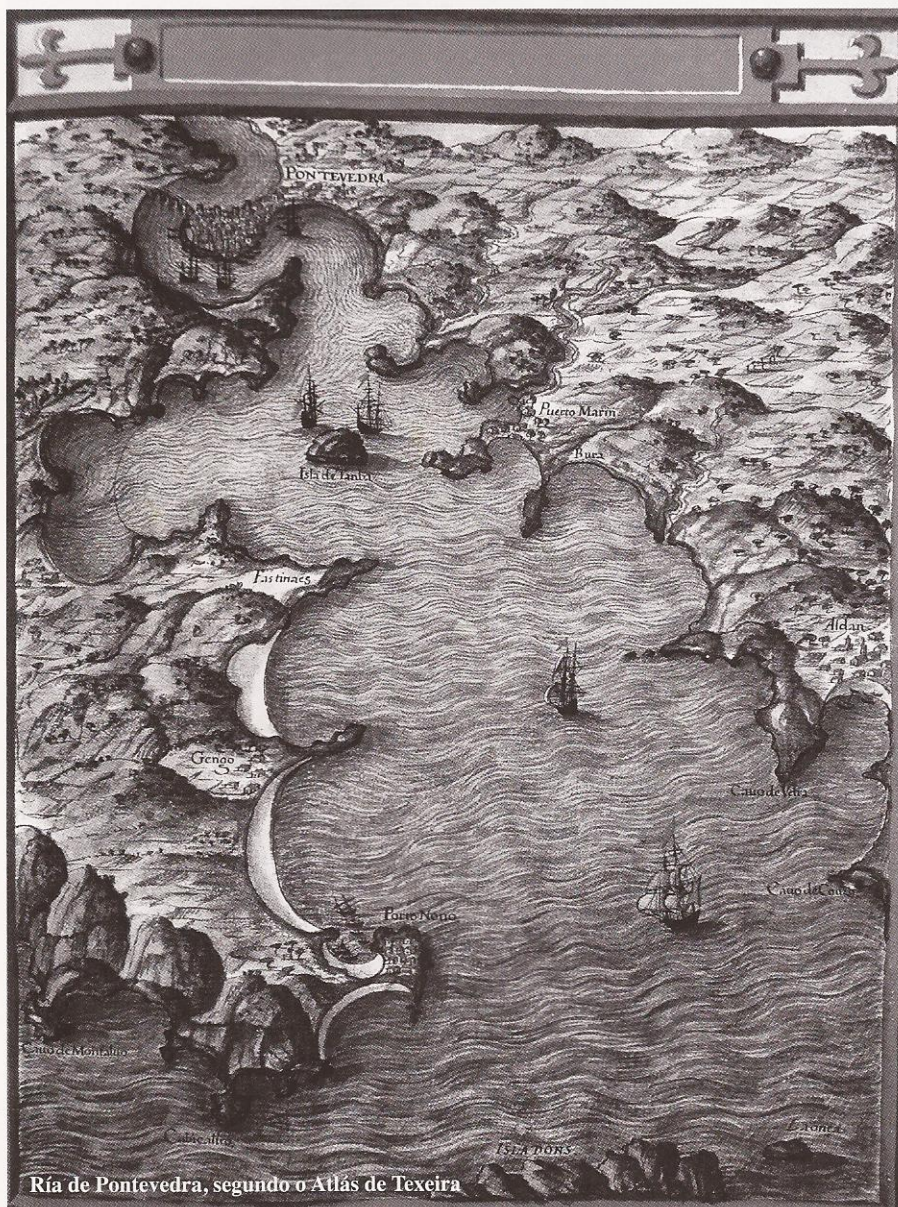
Ría de Muros e Noia, segundo o Atlas de Teixeira

o estado das defensas e das zonas susceptibles dun ataque inimigo por mar, así como dos fondeadoiros, dos fortes e das pontes, polo que o detalle no debuxo de posibles muelles ou embarcadoiros era un aspecto esencial e, conseguintemente, coidado. Por iso plasmou con moito xeito os peiraos de Pontevedra e, cando fala de Bares, á que el chama *Varias*, di: “En esta mesma ría, de la otra parte del puerto de Viçedo, esta vna plaia de arena donde está vna aldea que llaman Varias.

Población de pescadores, no tiene más puerto que el abrigo que le azen vnas peñas a los barcos”. E, cando debuxa e pinta a miña vila do Porto do Son marca ben o Caudillar e a Parede e en texto di: “Tiene este lugar vna caleta donde se abrigan barcos” (Teixeira, 2003: 326 e 330). A coidadísima estética do Atlas, aspecto que, daquela, resultaba accesorio, confírelle á obra unha grande beleza.

Por Teixeira sabemos que, naquel ano de 1634, non había en toda a costa galega un só paredón que se internase no mar, é dicir, ningún muelle, mentres que, pola contra, eran estes xa abondosos en todo o Mediterráneo, en Portugal ou no Cantábrico non galego. Non dispoño de datos sobre cando se empezaron a construír estes paredóns en Galicia; pero, sen dúbida, foron feitos a partir do século XVIII e non antes de 1634, é dicir, moi recentemente. Cando entrou aquí

esta construción, pertencendo o Reino de Galicia a unha España xa gobernada desde Castela, fíxoo co seu nome latino moles ditongado ao xeito castelán. Se aplicáramos aquí a metodoloxía da escola alemá *Wörter und Sachen* (“Palabras e Cousas”) concluíríamos que o obxecto muelle entrou aquí xunto coa palabra que o determinaba, o mesmo que algunha outra que en próxima entrega veremos, caso da xábega/xavega ou da trainera/traíñeira. Se no canto de ser unha verba española, fose inglesa, non habería ningún problema en aceptala, como sucede con internet ou córner; pero por diferencialismo coa lingua veciña, da que se hai que afastar, preferimos ser a lingua máis pobre do occidente europeo e, mentres todos eles teñen unha construción paralela á costa, derivada de *cai*, e outra perpendicular que penetra no mar, procedente de *moles*, nós, indixentes de léxico, só temos *peiraos*, por moito que lles admire aos nosos mariñeiros que, postos a ser analfabetos, nin sequera saben como se chama onde atracan o seu barco. Cuestión distinta é por qué non temos tomado o nome sen ditongar, cando podo citar ben máis dun *moll* feito polos fomentadores cataláns no século XIX, a fin de facilitar as descargas da sardiña nos seus almacéns. Neste caso sería un *molle*, que soaría o mesmo que o portugués *molhe*. Nin un nin outro: peirao e grazas.

Ría de Pontevedra, segundo o Atlas de Teixeira

Bibliografía:

CALO LOURIDO, Francisco (2008): “O patrimonio marítimo de Galicia, primeira potencia pesqueira europea”. *III Xornadas sobre a Protección do Patrimonio Cultural. O Patrimonio Etnográfico*. Xunta de Galicia. Santiago de Compostela, pp. 103-128.

TEXEIRA, Pedro (2003): *El Atlas del Rey Planeta. La “Descripción de España y de las costas y puertos de sus reinos de Pedro Teixeira (1634)”*. PEREDA, F. e MARÍAS, F. (eds.). Editorial Nerea S. A. San Sebastián.